

Svurudyuk N. Legitimacy in managing the economy: the value aspect

The article discusses the value aspect of the legitimacy in the state management of the economy. Describes the role and importance of government in the economy in terms of social and value bases. The author emphasized the role of the law in the sphere of the national economy as one of the most important criteria for evaluating public administration. Also, determined the dependence of the valuable aspects of the law on the level of its implementation in society. Substantiated the main directions of improving public administration in order to improve the rule of law in the sphere of the national economy.

Key words: legitimacy, economy, public administration, public authorities, discipline.

УДК 340.11

*Алла Вікторівна Старостюк,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету
державної податкової служби України,
кандидат юридичних наук, доцент*

*Дмитро Анатолійович Шевченко,
перший заступник начальника
лінійного відділу УМВС України на Донецькій залізниці,
начальник слідчого відділення
лінійного відділу на станції Красноармійськ,
кандидат юридичних наук*

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

Складні та багатогранні процеси становлення і розвитку сучасного українського суспільства потребують комплексного теоретико-правового аналізу поняття «право» з позицій ціннісного підходу щодо його розуміння.

З'ясувати цінність права — це означає виявити ідею права, його основне призначення, позитивну роль у життєдіяльності суспільства або окремих індивідів. Право має цінність через те, що внаслідок змістовних і формальних характеристик здатне задовольняти потреби, бути інструментом реалізації та узгодження інтересів тощо [1, с. 51]. Саме від того, який підхід обирається щодо його розуміння, залежить і процес втілення права в життя, у систему відносин, які мають бути ним урегульовані.

Прогресивні ідеї щодо з'ясування ціннісних аспектів права мають глибоке історичне коріння і пов'язані з такими мислителями, як Сократ, Платон, Аристотель, Ульпіан, Цицерон та ін.

Значний внесок у дослідження цієї проблематики здійснили представники теорії природного права — Г. Гроцій, Б. Спіноза, Д. Локк, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель.

Незважаючи на те, що тривалий період у Західній Європі спостерігався процес домінування правового позитивізму, наприкінці XIX — на початку XX ст. відбулося відродження інтересу до проблем природного права та усвідомлення необхідності його відображення у позитивному праві. Це питання розглядалося у працях таких мислителів, як М. Алексєєв, М. Бердяєв, Б. Кістяківський, М. Коркунов, П. Новгородцев та ін.

Ціннісний вимір позитивного права також нерозривно пов'язаний з моральною проблематикою. Значний внесок у вивчення цього питання зроблено сучасними вітчизняними дослідниками, а саме: Є. Бурлаєм, А. Козловським, М. Козюброю, О. Костенком, Н. Оніщенко, П. Рабіновичем, С. Сливкою, О. Скакун, Ю. Шемшученком та ін.

Активний процес розробки проблем природного права і позитивного права в контексті етико-правової проблематики відбувся у другій половині ХХ ст. на Заході. Вивченню цього питання присвячені праці Дж. Кольмана, Дж. Роулза, Дж. Фінніса, Л. Фуллера.

Однак довготривалий період дослідження проблем позитивного права не завершився створенням ефективного теоретичного інструментарію для оцінки якості джерел позитивного права з позицій концепції природного праворозуміння та моральної проблематики. Вирішення цього питання створило б сприятливі умови для визначення мети функціонування правової системи сучасної України, захисту прав і свобод людини та громадянина. Ще Цицерон вважав, що «істинний закон є закон розуму, що перебуває у гармонії з природою, що розповсюджується на всіх, непорушний і вічний» [2, с. 303].

Метою цієї статті є розгляд теоретичних і практичних проблем, які пов'язані з ціннісними аспектами позитивного права як регулятора суспільних відносин та соціального феномена, що забезпечує ефективне вирішення цілого комплексу питань щодо розвитку інтеграційних процесів в Україні.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити поняття «позитивне право» як системну категорію, в основу якої покладено правові цінності; з'ясувати сутність аксіологічних основ щодо розвитку позитивного права; визначити ідеальну модель права і роль правової доктрини щодо її формування; обґрунтувати необхідність синтезу природного та позитивного права як ціннісної основи ефективного процесу врегулювання суспільних відносин і подолання кризових явищ у розвитку сучасного українського суспільства; з'ясувати сутність взаємозв'язку позитивного права і моралі; визначити роль депутатів Верховної Ради України як суб'єктів, які мають забезпечувати моральну еволюцію позитивного права в контексті здійснення законотворчої діяльності.

Узагальнюючи існуючі теоретичні підходи щодо розуміння поняття «право», слід підтримати думку про те, що воно є комплексною системною категорією, яка включає такі складові, як правові цінності, правовий досвід, правову традицію, правову доктрину, правову догму і правову емпірику [3, с. 5]. Первинним елементом, який покладений в основу розуміння права, є правові цінності, які створюють своєрідну атмосферу, «дух права», його ідеальну модель.

Правові цінності можна визначити як життєвий зміст людини, внутрішню сутність яких доцільно співвіднести з мораллю та совістю, а зовнішній прояв — із відповідними юридичними конструкціями, які базуються на природному праві.

Ідеальну модель права створюють ті правові цінності, які формулюються вченими-юристами і відображаються у відповідних поглядах, теоріях, концепціях — доктрині права. Мета правової доктрини полягає у формуванні та удосконаленні існуючих правових явищ.

Найвищою формою реалізації доктринальних юридичних знань є ціннісне пізнання права, ототожнення природних прав, обов'язків із правами та обов'язками, закріпленими в нормативно-правових актах. У цьому випадку людину дійсно можна назвати *Homo juridicus* [4, с. 9].

Особливого значення питання правової доктрини набувають у сучасних умовах розвитку українського суспільства, подолання різноманітних кризових явищ та впровадження у життя ціннісно-правових засад розбудови правової держави в Україні. Саме правова доктрина має суттєво впливати на процес формування позитивного права. Будучи ціннісно наповненою і збагаченою, правова доктрина визначає вектор розвитку права з позицій якісного наповнення юридичних норм та ефективного процесу їх реалізації.

Однак існуючий стан розвитку суспільних відносин не дає можливості стверджувати, що саме ціннісні аспекти позитивного права з позицій домінування природного права відображаються у системі існуючих нормативно-правових актів. Так, характеризуючи цю ситуацію, американський дослідник Г. Берман зазначає, що право виступає як інструмент держави, засіб виконання волі тих, кому належить політична влада. Воно стає все більш фрагментованим, суб'єктивним, орієнтованим на зручність, а не на мораль. Таке право турбується про негайні результати, а не про послідовність і наступність [5, с. 31].

Викликає занепокоєння той факт, що зростає протиріччя між існуючими нормами права і ціннісно-правовими уявленнями людей, між рішеннями національних судів і Європейського суду з прав людини. Негативним явищем є посилення адміністративного контролю за діяльністю люди-

ни. Це стосується багатьох сфер життєдіяльності, серед яких питання використання землі, житла, власності тощо. Особливо незахищеними в правовій площині виявляються пересічні громадяни, які не можуть внаслідок відповідних об'єктивних причин ефективно здійснювати процес захисту своїх прав та свобод. Закріплюючи ті чи інші варіанти поведінки, норми права досить часто містять суб'єктивний фактор. Звертаючись до відповідних інстанцій з метою захисту своїх прав і свобод, громадяни виступають у ролі «ходаків», які намагаються віднайти правду і справедливість.

Так, наприклад, у сучасних умовах розвитку України надзвичайно гострою є проблема, яка пов'язана із забезпеченням захисту прав вимушених переселенців. Саме цьому питанню був присвячений круглий стіл «Права вимушених переселенців: забезпечення і захист (міжнародний та вітчизняний досвід)», який відбувся 3 березня 2015 р. у Києві. Враховуючи той факт, що із проблемою внутрішніх переселенців наша країна зустрічається вперше, «участь держави в питаннях їх облаштування просто необхідна, так як проблему біженців необхідно вирішувати систематизовано і централізовано на державному рівні, а не в ручному режимі». Н. Оніщенко з цього приводу зазначила, що нині йде процес формування Координаційної ради щодо вивчення правових проблем громадянського суспільства, завдання якої полягатиме в наданні допомоги державі в питаннях правотворчості і правозастосування. Це підтверджує той факт, що наукова еліта України не залишається осторонь тих процесів, які стосуються проблемних аспектів функціонування громадянського суспільства, захисту прав і свобод громадян, усвідомлення необхідності ціннісного підходу до права та процесу правового регулювання суспільних відносин [6].

Основне завдання позитивного права полягає в тому, щоб прийняти в себе зміст природного права, розгорнути його у вигляді низки правил зовнішньої поведінки, прилаштованих до умов життя і потреб часу, надати цим правилам змістовну форму й словесне закріплення і далі проникнути у свідомість і волю людей як домінуюче веління. Позитивне право — доцільна форма підтримання природного права [7, с. 58].

Особливої гостроти набувають питання моральної еволюції позитивного права, які, на нашу думку, доцільно розглядати саме з позицій відповідності позитивного права природному праву в сучасних умовах, коли спостерігається нехтування не лише правами окремих громадян з боку державних органів і посадових осіб, а й нехтування правами цілих народів. Засобом подолання правового свавілля є ідея природного права, яка має відображатися у позитивному праві.

Цікавим є підхід, який базується на необхідності визначення поняття права на основі принципу соціального натуралізму. Як стверджує О. Костенко, соціальні явища не можна розглядати за межами дії законів природи, навпаки, їх треба розглядати як не менш природні за фізичні й біологічні, а навіть природніші, бо вони є вищою формою розвитку природи [8, с. 73]. Зважаючи на це, доцільно зазначити, що людина має жити за природними законами суспільного життя, які, в свою чергу, обумовлюють існування морального аспекту в праві. Адже те, що є дійсно природним — відповідає критеріям добра, служить прогресу і розвитку як самої людини зокрема, так і суспільства загалом.

Переконливою, на наше переконання, є думка М. Козюбри щодо позитивних зрушень, які відбулися у доктринальній правосвідомості в останню чверть минулого століття. Згадаймо хоча б дискусію наприкінці 70-х — на початку 80-х років на тему праворозуміння, під час якої було висловлено чимало слушних і досі актуальних думок щодо взаємозв'язку права й держави, зокрема про те, що держава є винятковим творцем закону, але не права, вона має монополію на законотворчість, а не на правотворчість. На жаль, на практику ця дискусія майже не вплинула [8, с. 36].

З моменту проголошення України як суверенної держави і до сьогодення вітчизняна юридична наука зробила значний внесок у розробку теоретичних аспектів праворозуміння. Підтвердженням цьому є усвідомлення значною кількістю вчених-теоретиків необхідності використання інтегративного підходу до визначення поняття права, необхідності врахування того, що право має як природний зміст, так і соціальну форму.

Вся історія права — це процес послідовного узаконення природних прав людини, затвердження їх як відповідних юридичних норм. Саме природні права людини з їх глибоким моральним змістом є критерієм прийняття правотворчих рішень, здійснення правозастосовної діяльності. Однак слід пам'ятати, що владі не потрібне право — їй достатньо закону [9, с. 475]. Саме за допомогою закону державна влада досить часто прагне узурпувати права своїх громадян. Однак цього

не відбуватиметься, якщо право матиме моральний характер, якщо норми, які містяться у системі існуючих нормативно-правових актів відповідатимуть природним правам людини.

На нашу думку, важливим фактором забезпечення моральної еволюції позитивного права є правова культура тих суб'єктів, які займаються правотворчою і, передусім, законотворчою діяльністю. Йдеться про законотворчу діяльність депутатів Верховної Ради України, рівень правової культури яких обумовлений самим колом повноважень Парламенту та особливостями, які мають представники різних верств населення, що представлені у ньому. Останнє свідчить про наявність у правовій культурі депутатів елементів спеціалізованої правової культури. Однак, на нашу думку, займаючись законотворчою діяльністю, вони повинні вирішальне значення надавати «духу закону», який втілений у його «букві». Причому під духом закону розуміють закони природного права, які законодавець має відкривати і втілювати у букві законодавчого акта, а юрист — знаходити в букві закону й керуватися ними в правозастосуванні [10, с. 79].

Отже, необхідною умовою прогресивного розвитку суспільства, моральної еволюції позитивного права є передусім людські якості тих суб'єктів, які здійснюють законодавчу, виконавчу та судову владу. Однак залишається відкритим питання щодо процесу формування, підготовки високоморальних і високоосвічених у правовому плані особистостей для належного здійснення функцій держави.

Безумовно, суб'єкти, які здійснюють владні функції, як і будь-які інші особи, є продуктом як навчання та самопідготовки, так і продуктом середовища, системи існуючих суспільних відносин і суспільства в цілому. Рівень їх правової освіченості — це своєрідне відображення досконалості або відсутності досконалості існуючого суспільства загалом.

Складною ланкою щодо розробки проблем правового навчання осіб, які здійснюватимуть владні функції, є методологічний аспект питання, а також негативний досвід, сутність якого полягала в тому, що донедавна, та й у багатьох випадках на сьогодні, у нашому суспільстві освічені і думаючі представники влади були «незручні» державі. Це, природно, не могло не відобразитися на всій системі правового навчання, яка будувалася не стільки на пробудженні необхідності усвідомлення ціннісних аспектів права, їх закріплення та процесу реалізації, скільки на вказівках, як слід себе поводити в тих чи інших життєвих ситуаціях.

Занижений інтерес до ціннісних аспектів правового навчання тривалий період був обумовлений тим, що за основу розвитку бралась теза, згідно з якою буття визначає свідомість, у тому числі й правову. І не враховувався той фактор, що і свідомість, у свою чергу, визначає буття. Тому необхідно здійснювати цілеспрямовану роботу щодо процесу її формування.

Рівень ціннісного наповнення правосвідомості суб'єктів, які здійснюють владні функції, є віддзеркаленням тих проблем, які існують у сучасній юридичній науці, функціонуванні правової системи суспільства загалом. Так, недосконалість визначення поняття «право» безпосередньо впливає на формування правової свідомості та правової культури осіб, практика діяльності яких пов'язана з правом і процесом його реалізації. Розуміння права як системи правових норм, які мають загальнообов'язковий характер, встановлюються та охороняються державою, не відповідає на питання: чиї саме інтереси виражає таке право? З цього випливає, що держава може визначити будь-який зміст самих норм права. Але чи буде така система правових норм дійсно правом? Можна лише уявити, яке беззаконня і зловживання владою пануватиме в державі, яка на озброєння візьме саме такий підхід до праворозуміння.

Незважаючи на те, що існують проблемні моменти щодо розуміння права і процесу реалізації, слід зазначити, що позитивні напрацювання провідних науковців не залишилися непоміченими, оскільки неможливо обійти увагою те, що є природним і невід'ємним — право на життя, свободу, право на самовизначення і все, що становить суть самого природного права, яке має бути ціннісним виміром позитивного права.

Слід зазначити, що події останнього часу яскраво засвідчили: українське суспільство виявилось набагато мудрішим і моральнішим за будь-які догми, що насаджувалися владою протягом десятиліть. Воно пішло одним шляхом із прогресивною науковою думкою, пішло далі, втілюючи свої природні права в систему суспільних відносин, намагаючись побудувати дійсно правову державу.

Здійснений авторами статті аналіз позитивного права дає можливість стверджувати, що якість процесу захисту прав і свобод громадян, удосконалення функціонування правової системи Украї-

ни значною мірою обумовлюється наявністю у позитивному праві ціннісних характеристик, однією з яких є природне право і його відображення у системі існуючих правових норм.

Природне право у поєднанні з його глибоким моральним змістом має бути основою як правотворчої, так і правозастосовної діяльності. Ґрунтуючись саме на таких позиціях, можна визначити ідеальну модель права. Значну роль у цьому процесі має відігравати правова доктрина, синтез позитивного та природного права щодо ефективного врегулювання суспільних відносин, вирішення складних політичних, економічних і соціальних проблем розвитку сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Гольцова О. Є. Соціальна цінність права в контексті меж сучасного правового регулювання / О. Г. Гольцова // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 3. — С. 51–54.
2. Цицерон М. Т. Философские трактаты / М. Т. Цицерон. — М. : Наука, 1985. — 382 с.
3. Ромашов Р. А. Реалистический позитивизм: интегративный тип современного правопонимания / Р. А. Ромашов // Правоведение. — 2005. — № 1. — С. 4–12.
4. Лапаева В. В. Процессы генезиса права с позиций принципа формального равенства (по материалам юриди́ко-антропологического исследования) / В. В. Лапаева, А. Т. Тумурова // История государства и права. — 2009. — № 17. — С. 8–15.
5. Нерсисян В. С. О происхождении права и формировании человека юридического / В. С. Нерсисян // Российский юридический журнал. — 2011. — № 5. — С. 30–36.
6. Права вимушених переселенців: забезпечення і захист (міжнародний та вітчизняний досвід) // Юридическая практика. — 2015. — № 10/898. — 10 марта [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pravo.ua/article.php?id=100110901>.
7. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. — М., 1993. — 235 с.
8. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу / О. М. Костенко. — К. : Атіка, 2008. — 352 с.
9. Алексеев С. С. Избранное. Наука права / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 2003. — 480 с.
10. Козюбра М. Про українське право / М. Козюбра // Часопис кафедри теорії та історії держави і права. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка / за ред. проф. І. Безклубого. — К. : Грамота, 2009. — Число IV.

Старостюк А. В., Шевченко Д. А. Ціннісний вимір позитивного права

У статті досліджуються теоретичні та практичні питання, які пов'язані з ціннісними аспектами позитивного права. Визначається ідеальна модель права як ефективного регулятора суспільних відносин.

Ключові слова: правові цінності, позитивне право, природне право, мораль, правова доктрина.

Старостюк А. В., Шевченко Д. А. Ценностное измерение позитивного права

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы, связанные с ценностными аспектами позитивного права. Определяется идеальная модель права как эффективного регулятора общественных отношений.

Ключевые слова: правовые ценности, позитивное право, естественное право, мораль, правовая доктрина.

Starostyuk A., Shevchenko D. Axiological aspect of positive law

In article the theoretical and practical questions connected with valuable aspects of a positive law are considered. The ideal model of the law, as effective regulator of the public relations is defined.

Key words: legal values, positive law, natural law, morality, legal doctrine.